

Klasik Arap Edebî Tenkidine Genel Bir Bakış¹

Doç.Dr.M.Akif ÖZDOĞAN²

Özet: Klasik Arap tenkidi, İslâm öncesi dönemden itibaren basit ve sade bir şekilde icrâ edilmiştir. İslam öncesi dönemde tabii olarak yapılan edebî tenkît, Abbasiler döneminden itibaren ilmî bir hüviyet kazanmıştır. Bu süreçte edebî tenkit kavram ve kuralları ortaya konulmuştur. Süreç içerisinde belâgat kavramları da edebî tenkit içerisinde ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Klasik, Arap, edebî, tenkit.

An Overview Of Classical Arabic Literary Criticism

Abstract: From the Pre-Islamic period classical Arabic literary criticism have been made in a plain and simple way. From the Abbasid period, literary criticism which was made naturally in Pre-Islamic period have gained a scientific identity. Concepts and rules of literary criticism have been produced in this process. Through the process rhetorical concepts also have been dealt in literary criticism.

Keyword: Classical, Arabic, literary, criticism.

GİRİŞ

Tenkîdin başlangıç tarihini, insanlığın yeryüzünde sahne alışı zamanından başlatmak mümkündür. İnsanın tabiatı gereği, sevdiği veya sevmediği olaylar karşısında bir takım olumlu veya olumsuz değerlendirmeler yapma özelliği göz önünde bulundurulduğunda, onun yaşadığı her yerde tenkîdin varlığından söz etmek mümkündür. Bu yüzden diyebiliriz ki tenkit, her millette basit, sade ve fitrî olarak vardır.

Edebî tenkîdin tarihini ise, duygu ve düşüncelerin birer ifade biçimi olarak şiir ve nesrin her millette var olduğunu düşünürsek çok gerilere götürebiliriz. İnsanların bu edebî eserler karşısında beğenme

¹ Bu makale, “Klasik Arap Edebiyatında Edebî Tenkit ve İbn Raşîk el-Kayravânî'nin Edebî Tenkitteki Yeri” adlı Doktora tezinden üretilmiştir. Bkz. M.Akif ÖZDOĞAN, Klasik Arap Edebiyatında Edebî Tenkit ve İbn Raşîk el-Kayravânî'nin Edebî Tenkitteki Yeri, Basılmamış Doktora tezi, Samsun, 2000.

² Doç.Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, makif1970@hotmail.com

veya beğenmeme gibi düşüncelerini belirtmeleri ile edebî tenkîdin başladığı görülür. Edebî tenkîdin başlangıç tarihini tam olarak tespit etmek mümkün olmamakla birlikte, elimizdeki bilgilerden hareketle, bunun Eski Yunan'da başladığını ve Aristoteles gibi bir tenkitçinin yetiştiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Yine bu dönemde Hindistan bölgesinde edebî tenkîdin varlığı söz konusudur. Araplarda ise İslam öncesi iki yüzyıla tekabül eden câhiliyye döneminde edebî tenkîdin başladığını görmekteyiz. Bundan önceki dönem hakkında bu konu ile ilgili sağlıklı bilgiler elimize ulaşmamıştır.

Taine'nin "*her asrın ve milletin edebiyatı, kendi tabii ve sosyal çevresinin ürünüdür*" sözü hususiyle câhiliyye dönemi Arapları için oldukça yerinde bir ifadedir. Araplar, "*kuşkusuz şiir, Arapların divânıdır*" demişlerdir. Şiir ifadesini genişletirsek genel olarak edebiyat, Arapların divânı ve o dönemin siyasal, kültürel, ekonomik ve ahlâki yapısını yansıtan bir arşiv hazinesi değerindedir. Câhiliyye edebiyatı, onların yaşadıkları çevrenin bir nevi edebiyata yansımaları idi. Arapların yaşadıkları çevre, çöl, kuraklık, yolculukları ve kabile çekişmeleri hep içe dönüktü. (Ahmed Emîn, 1963: 410) Araplar uçsuz bucaksız genişliği ile, duru ve mavi göğü ile pek çok imkansızlıklara rağmen çölde geniş bir edebiyat oluşturmuşlardı. (Furat, 1996: 64) Bu zor şartlar onları şiir ve şarkı söylemeye sevk etti. Onlar zor şartlarda çölde deve eşliğinde şiir (hidâ) söylediler.

CÂHİLİYYE DÖNEMİNDE EDEBÎ TENKİT

Câhiliyye döneminde edebî tenkit, basit, sade, hissî, fikirden uzak ve sebep göstermeksizin edebî zevk ile estetiği arama, zevk alma-verme gayesiyle şiir ve şâirler üzerine yürütülen hükümlerden ibaretti. Araplarda edebî tenkit, kendi edebî zevklerine göre yaptıkları değerlendirmelerden ibaretti. (Enîs el-Makdisî, 1958: 3)

Bu dönemde edebî tenkit değişik ortamlarda yapıldığı gibi panayırarda özellikle de Ukâz panayırında yapılırdı. Bu panayırar, Araplarda bir çok toplumsal faydalar ifa eden, savaşın yasak olduğu haram aylarda kurularak yerli sanat ve ürünlerin sergilendiği, şâirlerin şiirlerini inşâd ettikleri, çeşitli kültür yarışmalarının yapıldığı yıllık kongre özelliği taşıyan bir merkezdi. (İbrahim Yılmaz, 1997:1)

Panayırların ilmi, edebî, kültürel bir merkez olma özelliği İslam'ın ilk dönemine kadar devam etmiştir.(Cevâd Ali, 1993: 384)

Yılda bir defa kurulan bu panayırlarda şâirler, bir sene içinde hazırladıkları (tenkîh), şiirlerini okurlardı (inşâd). (el-Merzubânî, 1965: 29) en-Nâbiga ez-Zubyânî (18/604), Ukâz panayırında kırmızı bir çadırda şâirlerin şiirlerini dinler ve bu şiirleri edebî zevkine göre eleştirirdi. en-Nâbiga'nınyaptığı tenkitler bu dönemin tenkit üslûbunu yansıtır mahiyettedir. (el-Cumahî,1953: I, 219) Bir defasında el-A'şâ (7/629), en-Nâbiga'nın çadırına girip şiirini inşâd etmiş, daha sonra da Hassân bin Sâbit (54/674) giripşi şiiri okuduktan sonra:

*“Kuşluk vaktinde parlayan beyaz kazanlarımız vardır,
Savaşta kahramanlarımızın kılıçlarından kan damlar”.*

en-Nâbiga, Hassân'a: *“Sen şâirsin ama şiirinde tabaklarve kılıçlar kelimesinin azlık ifâde eden şeklini kullandın, halbuki çokluk ifâde eden şekillerini kullansaydın daha iyi olurdu, ayrıca kendi neslinden bahsettiğin halde atalarından bahsetmedin”*, dediği daha sonra el-Hansâ'nın çadıra girip şiirini inşâd etmesinden sonra en-Nâbiga'nın, el-Hansâ'ya; *“el-A'şâ az önce şiir inşâd etmemiş olsaydı seni insanların ve cinlerin en büyük şâiri kabul ederdim”* demiştir. (el-Cumahî, I, 219.)

Panayırlar haricinde de edebî tenkitler yapılmıştır. Bu tenkitleri konularına göre şöyle tasnif edebiliriz.

1. Şâir tenkîdi: Bu dönemde yapılan en yaygın tenkit *“bir şâirin derecesini belirtmek”* veya iki şâir arasında *“falan şâir filan şâirden daha üstündür”* şeklinde karşılaştırmalı olarak yapılırdı. Mesela, Lebîd b. Rebîa (13/624), *“insanların en büyük şâiri İmruu'l-Kays, daha sonra Tarafe'dir”* diyerek karşılaştırmalı tenkit yaparken, en-Nâbiga *“En büyük şâir iyi yalan söyleyen ve insanları güldürendir”* ifadesiyle ('Abdulmun'im Hafâcî, 1978:16) şâirin hayâl gücünü ve coşturma kabiliyetini ortaya koymuştur.

İki şâir arasında yapılan mukâyese tenkitlerinin en meşhuru İmruu'l-Kays ile 'Alkame hakkında yapılan tenkittir. (Reşâd Sâlih, 1987: 68) İmruu'l-Kays (m.545) ile 'Alkame el-Fahl (m. 603) kendilerinden hangisinin *“daha büyük şâir”* olduğu konusunda tartışmışlar ancak karar verememişlerdi. Şiir kabiliyetine sahip olan İmruu'l-Kays'ın hanımı Ummu Cundeb'i hakem tayin tayin ettiler. (el-Merzubânî, 1965: 24)

İmruu'l-Kays, şu beyti söyler: (İmruu'l-Kays,1972:69)

“Kamçı ateşler, baldır darbesi ise kamçılar, azarlamak ise hızını artırır”.

Daha sonra ‘Alkame de şu beyti söylemiştir:

“Onlara ikinci bir kez başından yetiştirdi, sanki o yoğun bir bulutun gidişi gibi gitmekteydi”.

Ummu Cundeb, bu iki şiiri dinledikten sonra ‘Alkame’nin “daha büyük şâir” olduğunu söyleyince, İmruu’l-Kays, bu hükme razı olmadı ve “hayır ben daha büyük şâirim diyerek” eşine verdiği hükmünün gerekçesini sordu. Ummu Cundeb, ona, “‘Alkame’nin tasvir ettiği at, senin tasvir ettiğin attan daha iyidir, senin atın iyi olmadığından onu harekete geçmesi için ittin ve kırbaçladın. Halbuki ‘Alkame’nin, atı iyi olduğundan onu itmedi ve kırbaçlamadı”, cevabını verdi. (Bedevî Tabâna,1965: 48)

2. Lafız, manâ ve üslûp tenkîdi: Bu dönemde şiir, lafız, manâ ve üslup yönü ile de tenkit edilmiştir. ez-Zibrekân b. Bedr, Ömer b. el-Ehtem, el-Mahbel es-Sa’dî ve ‘Abede b. et-Tayyib, Rebî’a b. el-Hazârî el-Es’adî’ye gelerek şiirleri hakkında hüküm vermesini isterler. Rebî’a, ez-Zibrekân’a, “şiirinin fazla faydalı olmadığını, normal olduğunu”, Ömer’e, “şiirinin şimşek gibi olup, faydasının geçici olduğunu bir müddet sonra kaybolduğunu”, el-Mahbel’e ise, “sanat yönüyle düşük olduğunu, akranlarına ulaşamadığını üstelik küçük şâirlerin seviyesine düştüğünü”, ‘Abede’ye de “şiirinin yetkinliğe ulaştığı” tenkidinde bulunmuştur. (Şevkî Dayf, 1984: 28)

Bu dönemde, “ikvâ, sinâd, revî, kâfiye harfleri, guluv, aşırı mübâlağa” (Bedevî Tabâna, 57) gibi şiir kavramları kullanılmıştır. Cendel b. Musennâ, kasîdesini methederken ikvâ ve sinâd yapmadığıyla övünmüştür. (Mansûr ‘Abdurrahmân Nebevî, 1989: 222)

el-Cumahî, en-Nâbiga’nın bir şiirinde kusur kabul edilen “ikvâ” hatası yaptığını, kimsenin cüret edip bu kusurunu söyleyemediğini, ancak yakınlarından biri kusurunu söyleyince bu eleştiriyi hoş karşılayıp hatasını tekrarlamadığını rivâyet etmiştir. (el-Cumahî, I, 220)

3. Ünvan takdiri: Bu dönemde şâirlere şiirdeki başarılarından dolayı “ünvan” takdir ediliyordu. (Mansûr ‘Abdurrahmân-‘Abdul’azîz Nebevî, 222) Suveyd b. Kâhil’in kasîdesine “en iyi kasîde” olmasından dolayı “el-yetîme”, Hassân b. Sâbit’in kasîdesine “en güzel kasîde” olduğu için “el-bettâra” (Ahmed Emîn, 417), Nemr b. Tevleb (14/635)’in şiirinin

güzelliğinden dolayı “*el-Keyyis*”, Tufeyl el-Ganevî (m.590)’ye atını güzel vasfettiği için “*tufeylu’l-hayl*” ünvanı verilmişti. (Tâhâ Ahmed İbrâhîm, 1985: 21)

SADRU’L-İSLÂM DÖNEMİNDE EDEBÎ TENKİT

İslâm’ın zuhurundan itibaren Emevîlerin kuruluşuna kadar geçen süreye, İslâm’ın ilk yılları anlamında “Sadru’l-İslâm” denilmektedir. (Hasan Zeyyât, 1939: 2) Bu dönemle ilgili Kurân-ı Kerim, Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidin’in edebî tenkide katkılarını ele alacağız.

Kurân’ın Edebî Tenkitteki Yeri

Arap edebiyatında tenkit tarihi incelenirken, Kurân’ın i’câz ve belâgat noktasında gerçekleştirdiği tarihi değişim ve etki göz önünde bulundurulması gereken en önemli husustur. Kurân’ın nüzûlü Arapça’nın dil ve belâgat açısından sistematik bir şekilde gelişiminde ve bu çerçevede edebî tenkîdin kavramsal olarak müesseseseleşmesinde bir dönüm noktası olmuştur. Kurân’ın nüzûl süreci içerisinde edebî tenkide yaptığı katkıyı iki açıdan ele almak mümkündür. Birincisi, muhataplarında oluşturduğu etkinin doğal bir sonucu olarak, onlardan Kurân’a yöneltilen olumlu veya olumsuz tenkitler. İkincisi, Kurân’ın kendisini cephe alan Araplara edebî sahada meydan okuyarak onlardaki edebî zevklerinin Kurân gibi bir metin oluşturmaya güçlerinin yetmeyeceğini belirtmesi.

1. Kurân’a olumlu tenkitler: Edebî açıdan ileri bir düzeyde olan Kurân’ın ilk muhatabı Mekkeliler Hz. Muhammed’den (a.s), Kurân’ı dinledikleri zaman hayran kalmışlar ve Kuranla ilgili olumlu tepkiler göstermişlerdir.

Edebî zevk sahibi pek çok Mekkelî, Kurân’ın edebî durumu hakkında değerlendirmeler yapmışlardır. Mekke’nin ileri gelenlerinden Velîd bin Mugîre (m. 622), Kurân’ı dinleyince onun belâgatı ve i’câzı karşısında şu değerlendirmeyi yapmıştır; (Bedevî Tabâne, 69)

“Vallahi, Kurân’da son derece tatlılık ve şahanelik vardır. Sulak bir toprakta yetişen bol meyveli bir ağaca benzemektedir. O, yücedir ve mağlup olmaz”.

Yine Ümeyye b. Ebî Salt (m. 624) Kurân'ın edebî beyânından etkilenmiş ve şiirlerine Kurân'dan iktibâslar yapmıştır. 'Utbe b. Rebi'a da, Kurân ayetlerini Hz. Peygamber'den dinlerken "*Anam, babam sana feda olsun, ey Allah'ın resulü, yeter*", diyerek Kurân'ın i'câzı karşısında hayran bir şekilde akrabalarının yanına gidip, "*Daha önce böyle kelam duymadım. Bu, şiir değil, sihir değil, kehanet hiç değil. Beni dinleyin, Muhammed ve arkadaşlarına dokunmayın*" diye haykırmıştır. (Mansûr 'Abdurrahmân, 1989:124.)

Hız. Ömer, câhiliyye dönemi şâirlerinden Lebîd b. Rebi'a'dan şiir söylemesini isteyince ona, Bakara sûresini okur ve "*Allah bana Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerini öğrettikten sonra şiir söylemem*" (el-İsfahânî, 1994: 369) şekildeki cevabı, onun Kurân'ın beyânına hayranlığını göstermektedir.

2. Kurân'a olumsuz tenkitler: Kurân'ın ilk muhataplarının ona yönelttikleri tepki bu örneklerde olduğu gibi hep olumlu olmamıştır. Bizzat Kurân'ın bize naklettiği bazı olaylardan anlıyoruz ki, içlerinden ona hayran kalanlarla birlikte, dışa yansıyan sözleri ile onu olumsuz yönde tenkit edenler de bulunmaktadır.

Kurân'a yönelik olumsuz tepki, daha ziyade yeni dinin halk arasında yayılmasından korkan Mekke'nin yöneticileri ile onlara destek veren şâirler tarafından yapılmıştır. Bu tepkileri Kurân'ın ifâdeleri ışığı altında sıralayalım.

a. Kurân'ın uydurulmuş ve karışık sözlerden ibaret olduğu iddiası: "*Hayır, dediler, bu karmaşık hayallerdir; hayır onu uydurmuş dediler, (öyle değilse) bize hemen, öncekilere gönderilenin benzeri bir âyet getirsin.* (Enfâl, 21/5)

b. Kurân'ın sihir olduğu iddiası: "*İçlerinden inkar edenler, ' Doğrusu bu apaçık bir sihirden başka bir şey değildir' dediler.* (Mâide, 5/124)

Kurân'ın kendini kabul etmeyen muhataplarını tenkit etmesi:

Kurân'ı kabul etmeyen ve ona muhtelif ithamlarda bulunan inkarcılara bir meydan okuma (tehaddî) niteliğinde inen aşağıdaki âyetlerden hareketle, Arapların belâgat açısından ileri bir seviyede olduklarının bizzat Allah tarafından kabul edildiğini görmekteyiz. Kurân'ın kendini kabul etmeyen insanlara karşı aşağıdaki âyetlerde üç aşamalı bir meydan okumada bulunduğunu görmekteyiz.

1. Kurân'ın bir benzerinin getirilmesi: “De ki: Andolsun bu Kurân'ın bir benzerini ortaya koymak üzere insanlar ve cinler bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler.” (İsrâ, 17/88)

2. Kurân'daki on sûrenin benzerinin getirilmesi:“Yoksa Kurân'ı kendisi uydurdu mu diyorlar. De ki: Eğer doğru iseniz Allah'tan başka çağırabildiklerinizi çağırın da siz de uydurulmuş da olsa onun gibi on sûre getirin”.(Hud, 11/13)

3. Kurân'daki bir sûreye benzer bir sûrenin getirilmesi:“Eğer kulumuza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin, eğer iddianızda doğru iseniz Allah'tan başka yardımcılarınızı da çağırın. Bunu yapamazsınız- ki elbette yapamayacaksınız- yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının”. (Bakara, 2/23-24.)

Kurân, üslûbu ile kendinin mu'ciz bir kelim olduğu ve ilk muhatapları olan Arapların hem Kurân'ın üslûbunu hem de herhangi bir özelliğini taklit bile edemeyeceklerini ifade etmiştir. (Râfi'î, 1973:188)

Kuranın ilk muhabı Araplar, Kurân'ın edebî beyânını takdir ettikleri için muâraza (benzerini getirme) girişiminde bulunmamışlardır. Ancak ilerleyen zamanda edebî zevkten yoksun bazı kişiler muarazaya yeltenmişlerse de sonuçsuz kalmıştır. Kurân'ın bu meydan okumaları, onun i'câzını yani taklit edilemezliğini ortaya koymaktadır. İnsanları aciz bırakan Kurân, aynı zamanda “Kurân'ın i'câz ve belâgatının anlaşılmasına yönelik yeni bir edebî tenkit faaliyetinin başlamasına neden olmuştur. Kurân'ın belâgatını anlama gayretleri ile birlikte belâgat kavramları hızlı bir şekilde gelişme kaydederken tarihi süreç içerisinde “İ'câzu'l-Kurân” ilmi ortaya çıkmış ve bu konuda pek çok eser telif edilmiştir. Kurân'da teşbîh, kinâye, mecâz gibi belâgatsanatlarının pratik olarak görülmesi tenkit kavramlarının gelişmesine önemli katkı sağladığı görülür. (‘Abdulmuttalib Mustafâ,1984: 9)

Kurân, o dönemin şâirlerini eleştirerek, iman ehli, salih amel işleyen ve kendileri ve İslâmı savunma durumunda olan şâirleri bu istisnanın dışında tutmuştur. “Şâirlere ancak azgınlar uyarlar. Onların her vadide başıboş dolaştıklarını ve gerçekte yapmadıkları şeyleri söylediklerini görmedin mi? Ancak iman edip salih amel işleyenler,

Allah'ı çok çok ananlar ve haksızlığa uğratıldıklarında kendilerini savunanlar başkadır". (Şuara, 26/224-227)

Hız. Muhammed'in Edebî Tenkitteki Yeri

Kurân, Hz. Peygamber'in belâgat yönünden en büyük mucizesidir. Kurân'ın ilk muhatapları Kurân'ın seviyesinde bir belâgata sahip olmasalar da onu anlayabilecek üstün bir seviyeye sahip idiler. ('Abdulmuttalib Mustafâ, 9)

Hız. Peygamber, hem Arapların içinde yetiştiğinden hem de Allah tarafından eğitildiğinden dolayı dil kabiliyetine ve edebî zevke sahipti. Hz. Peygamber, ilâhî eğitim yönünü şu sözleri ile ifâde etmektedir: "*Beni Rabbim eğitti, eğitimimi de güzelyaptı.* (el-'Aclûnî, I, 70) "*Bana az kelimelerle ile çok manâ ifâde edebilme kabiliyeti verildi*". (Buhârî, Tabir, 11) *Kuşkusuz beyân'da büyüleyicilik ve etkileyicilik, şiirde ise hikmet vardır,* (Buhârî, Nikâh, 47; İbn Mâce, Cuma, 47) sözü de onun edebî durumunu göstermektedir. Hz. Peygamber'in, bu sözüyle, "beyân" kavramını edebî anlamıyla kullandığı görülür. "*Ona beyânı öğretti*" (Rahmân, 55/4), âyeti de onun beyân melekesine sahip olduğunu ifâde etmektedir.

Ka'b b. Zuheyr (24/644), önce İslam'ı hicv etmiş daha sonra hatasından dönerek Hz. Peygamber'e söylenenlerin yanlış olduğunu belirtmiş, onu ve İslâmı metheden meşhur kasîdesini okuyunca, Hz. Peygamber (a.s.) onun şiirini beğenmiş ve hırkasını ona hediye etmiştir. Özellikle şu beytini Hz. Peygamber çok beğenmiştir. "*Hız. Peygamber, kendisiyle aydınlanan bir nur, Allahın kınından çekilmiş kılıçlarındandır*" (Ka'b b. Zuheyr, 1950: 23)

Hız. Peygamber, Hassân bin Sâbit için mescitte bir minber yaptırmış, şiir söylemesini teşvik etmiş ve kendisi onun şiirlerini dinlemiştir. (Hüseyin Elmalı, Hassân b. Sâbit mad, DİA, XVI, 339)

Nâbiga Benî Ca'de de, Hz. Peygamber'e şu beyti okuyunca, "*Gökyüzüne şan, şeref ve önderliğimiz ile ulaştık, biz bundan sonra daha ilerisine ulaşmayı arzu ediyoruz*" Peygamberimiz, "*nereye*", demiş, Nâbiga da "*sizinle cennete ya Rasulallah*" şeklinde cevap verince, o da "*inşaallah*" demiştir. (el-Kuraşî, 1987:152-153.)

Peygamberimiz (as), dininin yayılması için Ka'b b. Zuheyr, Hassân b. Sâbit, Abdullâh b. Revâha (8/629) gibi şâirleri şiire teşvik

etmiş, onlar da müşriklerin şiirle dini yermelerine cevap vermişlerdir. Müşrikler, şiirle başarılı olamayınca şiddete başvurmuşlardır. Karşı taraf şâirleri arasında bulunan ‘Amr b. ‘As ve Ebû Sufyân b. Hâris, müslüman şâirler için *“bu şâirler Kureyş’e kılıç yarasından daha şiddetli oldu”* demişlerdir. (İbn Reşîk, 1982: 28)

Hz. Peygamber, şiir ve şâirler hakkında dinî ve edebî yönden tenkitler yapmıştır. Dinî yönden tenkitlerinde *“doğruluğu”* ölçü olarak almıştır. Şu sözüyle, şiirde bulunması gereken hususun doğruluk olduğunu, doğruluğun bulunmadığı şiirde hayır olmadığını ifade etmiştir; *“Şiir ancak gerçeğe uygun olursa güzeldir, gerçeğe uygun olmayan şiirde hayır yoktur”*. (İbn Reşîk, 28)

Hassân b. Sâbit, Hz. Peygamber’in şiir tenkidinden etkilenerek şu şiiri inşâd etmiştir. (Hâlid Yusuf, 1987: 55)

“Söylediğin şiirin en iyi beyti, inşâd ettiğin zaman doğrudur denilen beyittir”. (Hassân b. Sâbit, 1961:195)

Yine Hz. Peygamber (a.s), câhiliyye şâirlerinden Lebîd’in, *“Dikkat! Allah’tan başka her şey yok olucudur”*, beytini (Lebîd b. Rebî‘a, 1962:72) duyunca *“Lebîd’in söylediği söz, en doğru sözdür”*, hükmünde bulunmuştur.

Hz. Peygamber, adı geçen müslüman şâirleri, İslam’ı hicveden şâirlere şiirle cevap vermesi için teşvik etmiş böylece iki taraf arasında Emevî döneminde önemli bir konuma gelecek olan *“nakâiz şiir”* türünün temelini teşkil edecek bir tür ortaya çıkmıştır. Müslüman şâirler, müşrik şâirlerin hicvine yine aynı şekilde karşılık vermişlerdir. Onlar, müslüman şâirlerin tenkit ve hicivlerinden çekinmeye başlamışlardır. Aynı şekilde bu atışmalar münazara, cedel ve tenkit türlerinin gelişmesine de zemin hazırlamıştır.

Sadru’l-İslâm dönemindeki tenkitte, dinin şiir hakkındaki değerlendirmeleri önemli bir ölçü olmakla birlikte, kişisel edebî zevkin hakimiyeti de önemli yerini korumuştur. Müşrik şâirlere karşı dini savunmaya teşvik eden Hz. Peygamber (a.s), aynı zamanda edebî tenkitçi olarak kabul edebiliriz. (Demirayak, 1988: 29) Peygamberimiz edebî zevki ile edebî tenkitler yapmıştır. Aşağıdaki örnekler onun edebî tenkit yaptığını göstermektedir:

Hz. Peygamber, lâfız ve manâya önem vermiş, üslup, nazm güzelliği, sözün sade ve tabîî olması, karmaşık olmaması, kısa ve öz

olması şartlarını aramıştır. Bu ölçüler çerçevesinde Tarafe b. ‘Abd’ın şu beytini (Tarefe b. ‘Abd,1961: 57) lâfız ve manâ yönü ile beğendiği belirtilmiştir.

“Günler sana bilmediğin şeyleri gösterecek, azık vermediğin (tanımadığın) kimseler sana haber getireceklerdir”.

Hız. Peygamber, *“Kıyamet gününde en çok buğz ettiğim ve meclisime en uzak olan kimseler, sözü karmaşık söyleyenler, lüzumsuz yere uzatanlar, aşırı mübâlaga yapanlardır, (Tirmizi, Birr, 70) sözüyle de karmaşık ifâdeler, lüzumsuz uzatmalar ve gereğinden fazla mübâlaga yapılmasını eleştirmiştir.*

Yine Cerîr b. ‘Abdullâh’a, *“Ya Cerîr, sözün veciz olsun, söyleyeceğin şeyi söylemişsen artık sözü uzatma”* (Tâhâ İbrahîm, 1985:31) diyerek sözün kısa olması eleştirisinde bulunmuştur.

Hız. Peygamber’in, hem edebiyatla ilgili kavramları kullanması hem de lâfız, manâ, üslup, nazm biçimleri ile ilgili değerlendirmeleri edipleri bu alanda yoğunlaşmaya sevk etmiştir.

Hız. Peygamber, konuşma ve yazıda yapılan her türlü dil hatası ve fasih lehçeden ayrılma anlamına gelen *“lahn”* konusunda insanları uyarılmış ve lahn yapmanın uygun olmadığını şu sözleri ile ifâde etmiştir. *“Ben Kureyşliyim, Benî Sad içinde büyüdüm. Benden hiç lahn meydana gelir mi?”* (Tural, 1978: 47)

Hız. Peygamber’in İslâmı tebliğ ettiği dönemden itibaren İslam kültür, sanat ve medeniyeti gelişip serpilmiş, kıtalar arası bir sahada etkili olmuştur. Hız. Peygamber döneminden itibaren temelleri üzerinde yükselen İslâmî edebiyat ve diğer edebî türler ve dolayısıyla tenkit türünün kaynakları, örnekleriyle birlikte asırlar boyu devam etmiştir.

Hulefâ-i Râşidin Döneminde Edebî Tenkit

İlk Halife Hız. Ebû Bekir (13/634) hisli ve edebî zevk sahibi olup, duygulu şiirler söylemiştir. Hız. Peygamber, vefat edince de şu beyti inşâd etmiştir. (el-Kuraşî, I, 162)

“Doğru söyleyin, gözlerinde ne var ki uyuyamıyor, Sanki göz kapakların yaralı”.

İbn Reşîk *“el-‘Umde”* adlı eserinde Hız. Ebû Bekir’e ait on beş beyit nakleder (İbn Reşîk, 32)

Hız. Peygamber, Lebîd b. Rebî‘a’nın “Allah’tan başka her şey yok olacaktır” beyti hakkında “doğru söylemiştir”, “her nimet yok olacaktır” sözüne “yanlış söylemiştir” tenkidinde bulunmuştur. Hız. Ebû Bekir, en-Nâbîga ez-Zubyânî’yi diğer şâirlere üstün tutmuş ve gerekçesini de “manâ yönüyle” olduğunu şu sözle belirtmiştir (Bâkir el-Berâzî, 1989: 83) “Nâbîga şâirler arasında şiir yönüyle en iyisi, vezin yönüyle en hoş, derinlik yönünden en kapsamlıdır.”

İkinci halife Hız. Ömer’i (23/644) edebî zevke sahip bir tenkitçi olarak kabul etmek mümkündür. İbn Reşîk onun, zamanının en büyük tenkitçisi olduğunu ve şiire yeni tarz getirdiğini söyler. Hız. Ömer’in “Arap sanatının en hayırlısı, ihtiyaca göre icra edilmesidir” (Muhammed Huseyn, 1976:285) sözünde sanat kelimesini kullanması önemlidir.

Hız. Ömer, Abdullâh b. Abbâs’a “şâirler şâirinin şiirini inşâd et” deyince, Abdullâh (ra) onun kim olduğunu sormuş, Hız. Ömer de, Zuheyr b. Ebî Sulmâ’dır, şeklinde cevap vermiştir. Abdullâh onun bu konuma nasıl geldiğini sorunca, Hız. Ömer şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Çünkü O, kelamın garibini (az kullanılanını) kullanmaz, sözü zorlaştırıp, karmaşık hale getirmez, ancak bildiğini söyler, yalan söylemez, kişiyi nasılsa o kadar metheder, aşırı gitmez”. (Muhammed Huseyn, 285; ‘Abdulfettâh Osmân, 1991: 38)

Hız. Ömer, Zuheyr’i methedip, diğer şâirleri eleştirmiştir: *Onlar, sanat için kelimelerin garibini, karmaşığını kullanırlar, kişide olmayan özelliklerle aşırı medh eder ve yergide bulunurlar. Ama Zuheyr bunların hiç birini yapmamıştır.* (Kudâme b. Ca‘fer, 1982:100) Hız. Ömer’in zevk-i selîmi Zuheyr’e şâirlerin şâiri hükmünü verdirmiştir. Tenkitçiler de ona zamanının en büyük tenkitçisi gözüyle bakmışlardır.

Üçüncü halife Hız. Osman (35/656)’ın edebî zevke fitrî olarak sahip olduğunu, şiir söylediğini, diğer halifeler gibi ülke elçilerini kabul ederken onların şâirleriyle de ilgilendiğini görmekteyiz. Ancak belki de yapısı gereği onun tenkitlerine rastlamamakla birlikte edebiyatı ve şiiri sevmesi ve koruması, edebiyatın gelişmesine dolayısıyla da edebî tenkîdin gelişmesine yardımcı olmuştur. (İbn Reşîk, 33)

Hız. Ali’nin (40/661) de edebî zevk sahibi olduğu, şiir söylediği görülür. Ayrıca “Nehcu’l-Belâga” adlı eserde onun nesir sözlerine yer verilmiştir. O, özellikle nesir alanında edebiyata ve belâgata önemli katkı

sağlamış ve tenkîdin gelişmesine aracı olmuştur. İbn Reşîk, ondan dokuz beyit nakletmiştir. Bunlardan bir beyti şöyledir.(İbn Reşîk, 35)

“Cennetin kapısında kapıcı olsaydım, Hemadân’lılara selametle girin, derdim”.

Dört halifenin yanında diğer birçok sahabe de şiir söylemiş ve şiir tenkitleri yapmışlardır. Bunlardan şiir tenkidine katkısı da olan Abdullâh b. ‘Abbâs, Kurân tefsirinde *“Şiir Arab’ın divanıdır, ona müracaat ediniz”* (İbn Reşîk, 35) diyerek şiirle istişhâd getirmeyi teşvik edip, şiire canlılık getirmiş ve câhiliyye dönemi şiir zevkinin korunmasına yardımcı olmuştur.

EMEVÎLER DÖNEMİNDE EDEBÎ TENKÎT

Sadru’l-İslâm döneminden sonra, h. 41 ile 132 yılları (m. 661-750) arası, Emevîler dönemidir. (el-Berâzî, 1989: 93) Emevîler döneminde edebî sahadaki gelişmelere paralel olarak edebî tenkitte de önemli bir mesafe katedilmiştir. Bu dönemde tenkît, Hicâz, Irak ve Şam bölgelerinde gelişme göstermiştir. (Bedevî Tabâna, 1965:89) Önceleri şiirin yaygın olduğu Irak ve Şam bölgelerinin Hicaz bölgesine yakın olmaları ve Irak çöllerinin şiirde ilham kaynağı olma konumu, bu bölgede tenkîdin gelişmesine katkı sağlamıştır.

Hicâz Bölgesinde Edebî Tenkit

Özellikle Mekke ve Medine halkının, bu dönemde fetih ganimetlerinden önemli ölçüde istifâde ettiklerinden maddî durumları iyi halde idi. (Hâlid Yûsuf, 1987: 66) Hicâz bölgesi Emevîler’in başkenti Şam’ın siyasetinden uzak kalması sebebiyle iki zıt olayın merkezi haline gelmişti. Birincisi Kurân, hadis ve fıkıh derslerinin görüldüğü ve diğer bölgelerden ilim adamları ve talebelerin geldiği ve önemli âlimlerin yetiştiği dinî merkez oluşu; ikincisi ise, maddi refahın neticesi olarak bir *“musiki merkezi”* oluşu. Mekke’de, İbn Sureyc ve onun atıştığı el-Karîz, Medine’de ise Tuveys ve Ma’mer gibi bir çok ünlü musiki üstatları yetişmişti.

Hicâz bölgesinin en tanınmış şâirlerinden Ömer b. Ebî Rebî’a (101/719), yaşadığı devirde şehirliler gazelinin öncüsü olmuştur. Yine bu dönemde yetişen Cemîl (82/701) ise kırsal bölgede gazelde öne çıkmıştı.

Ancak her yönüyle Ömer, ince gazelde öncü olmuş hem de Cemîl'den etkili olmuştur. (Tâhâ Huseyn, 1972: 293) Ömer, kendinden önce olmayan ve kimsenin aklına gelmeyeceği bir gazel türü geliştirmiştir. (ÖmerFerrûh, 1969: 5)

el-Kuseyyir'in temsil ettiği muhafazakar şiir tarzı ile Ömer b. Ebî Rebî'a'nın temsil ettiği kadın tasvirlerinin ağırlıkta olduğu serbest ve hür gazel türleri edebî tenkîdin gelişmesine katkı sağlamıştır. İki şiir türünün tenkitlerini yapacak olan İbn Ebî 'Atîk ve Sukeyne yetişmiştir.

1. İbn Ebî 'Atîk: İbn Ebî 'Atîk'in soyu Hz. Ebû Bekir'e dayanır. O, mizah yönü ön plana çıkmış zarif bir insan olarak tanınmıştır. (el-Berâzî, 101) İbn Ebî 'Atîk bölgenin şartlarına uygun tenkitler yapmıştır. Ömer b. Rebî'a'yı çok beğendiğinden şiir tenkitlerinin onun şiirleri üzerinde yoğunlaştığı görülür. Ömer b. Rebî'a'nın şiirlerini şu sözleriyle değerlendirir: "Ömer'in şiiri, kalbi ürpertir, gönülleri canlandırır, ihtiyaçları giderir, onun şiirinin üstünde şiir yoktur. Allah, Ömer'e verdiği şiir yeteneğini başka bir kimseye vermemiştir. Kureys'in en iyi şâiridir. Şiirde manâları ince, şiire başlayışı hoş, nihâyeti anlaşılır ekleri, ve haşiyeleri kapsamlıdır". (Ahmed Emîn, 420)

2. Sukeyne b. el-Huseyn b. 'Alî: Sukeyne, zarif bir tenkitçi idi. Kureys kabilesinin şâirleri onun edebî meclislerine katılarak tenkitlerinden istifâde etmişlerdir. (Ahmed Emîn, 420) O, şâir ve ediplerle edebî sohbetler icrâ etmiştir. (İbn Hallikân,1994:131) Kültürü, şiirin seviyesini yükselten en önemli etken olarak gören Sukeyne, şâirlerin kültür birikimlerinin az olmasını eksiklik olarak kabul etmiştir (Hâlid Yûsuf,78)

Irak Bölgesinde Edebî Tenkit

Irak'ta, başkent Şam'daki Emevî hilâfetine karşı Hâricî ve Şîa muhalefeti vardı. Bu iki grup yönetimin meşru olmadığını kabul edip, her alanda etkin propaganda yaptıkları gibi bu propaganda araçlarına edebiyatı da katıyorlardı. Özellikle şiiri, düşünceleri yaymak için kullanmışlar ve bu sahada önemli mesafeler katetmişlerdi. (Hâlid Yûsuf, 81)

Edebiyat ve tenkitte Câhiliyye ve İslam döneminin etkisinde kalan bu iki grubun gayesi, sadece edebiyat olmayıp dinî ve mezhebî görüşlerini iktidara taşımaktı. Hâricî edebiyatın temaları: "*kuvvet*,

cesaret, Allah yolunda can vermek” iken Şîa edebiyatının teması ise “sevgi, kızgınlık ve üzüntü” idi. (Hâlid Yûsuf, 81)

Irak'ta kabile taassubunu canlandıran ve câhiliyye şiirine benzeyen, özellikle hicv ve medh temalarını işleyen ve Basra'daki Mirbed panayırına taşınan bir şiir türü gelişmişti. (Berâzî,105) Ancak bu şiir türü, Hicâz bölgesinin zarif gazellerinden çok farklıydı. el-Ferezdak (112/730), Cerîr (114/732) ve el-Ahtal (92/710) bu bölgenin öne çıkan en önemli şâirleri idi. Bu şâirler, Mirbed panayırında şiirler inşâd ederler, şiirleri dinleyen tenkitçiler ve diğer edebî zevke sahip kimseler bunlar hakkında hükümde bulunurdu.(Bedevî Tabâna,100)

Bu üç şâirden biri, diğerini hususi bir vezin ve kâfiye ile hicveder, diğer şâir de yine aynı vezin ve kâfiye ile karşılık verirdi. Bu şâirlerin atışmalarının bir neticesi olarak “*nakâiz*” şiiri önemli ölçüde gelişme kaydetti. (el-İsfahânî, IV, 131) Bu tür şiirler, tenkîdin gelişmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca, bu şâirlerin öne çıkan ve etkili olan şiirleri, mezhebî amaç güden Hâricî ve Şîa taraftarlarının şiirlerinin etki alanını azaltmıştır.

Şam Bölgesinde Edebî Tenkit

Emevî devletinin başkenti olan Şam'da, şâirler halifelerin şiire verdiği önemden dolayı saraydaki edebî meclislere katılır ve halife ve yönetimini medh eden şiirler söylerlerdi. Halifeler de şâirlere, bazen şiirlerini beğendiklerinden bazen de siyasi olarak onların desteklerini kesmemek için büyük hediyeler verirlerdi. Halife Abdullâh b. Mervân (64/684), edebî tenkit melekesine sahip biriydi. Saraya gelen şâirlerin şiirlerini tenkit etmiş, aynı zamanda şâirleri, edebî zevkten yoksun olmaları sebebiyle eleştirmiştir. (Ahmed Emîn, 429)

Halife, Şâir Zurrumme'yi (112/735) kasîdesine başlarken kasîde usûlüne riâyet etmediği için tenkit etmiş ve hatasını düzelttirmiştir. Onun, uzun medhiyelerden hoşlanmadığı rivâyet edilir. (Bedevî Tabâna, 90) Emevî döneminin sonlarında bir süre halife olan Velîd b. Yezîd (126/749), Hicâz'da yetiştiğinden oranın zarif gazelini canlandırmış ve Aristokrat bir gazel türü geliştirmiştir. (Hâlid Yûsuf, 90) İçkinin vasf edilmesinde aşırı gitmiş olan Ebû Nuvâs (198/813) gibi şarab tasvirini konu edinen şâirlere de kapı açmıştır. Ancak Velîd'in gazelleri tenkitçiler tarafından yeterince tenkit edilememiştir.

Emevî döneminin sonlarına doğru Yahyâ b. Ya‘mer (89/707), Abdullâh b. Ebî İshâk (127/745) gibi dil âlimlerinin, şiirde yapılan gramer hatalarını düzeltmeleri ve dil kuralları koymaya başlamaları, tenkîdin fitrî zevk unsurlarının yanında nahiv, sarf ve arûz ilmi kurallarına göre de yapıldığını gösterir. Bu dönemde ikvâ, sinâd gibi şiir kusurları ile ilgili tenkitler devam etmiştir. (Bedevî Tabâna,100) Dil alimlerinden ‘Abdullâh b. İshâk, el-Ferezdak’ı bir şiirindeki kelimenin son hareketini dammeli okuduğu için tenkit etmiştir.

Emevî döneminde bu üç bölge ve diğer yerlerde edebî tenkîdin özelliklerini sonuç olarak şu şekilde özetleyebiliriz.

1. Tenkit anlamında kullanılan “nakd” kelimesi bu dönemde henüz istilâhî anlamda kullanılmaya başlamamıştır. Muhteva, üslup, tema olarak Sadru'l-İslâm dönemi tenkîdine benzemektedir.

2. Tenkit, fitrî ve edebî zevke göre şâirler ve bazı seçkin kimseler tarafından gerekçe gösterilmeden, daha ziyade hangi şâirin daha üstün olduğu veya şiirde manâ yönüyle yapıyordu. Yine bu dönemde lâfız-manâ ilişkisi de ele alınmaya başlandı.

3. Emevî devletinin sonuna doğru nahiv kurallarının konulmasıyla birlikte nahiv tenkitleri yapılmaya başlamıştır. Emevîlerde önemli bir canlanma kaydeden tenkit hareketleri Abbâsi döneminde tamamen hızını sürdürmüş ve ilmi tenkitlerle ilgili eserler telif edilmiştir.

ABBÂSÎLER DÖNEMİNDE EDEBÎ TENKÎT

656/1258 yılları arasında hüküm süren Abbâsilerin, mevâli denilen Arap olmayan milletlere mensup insanları bünyesinde barındırması, Arap kültürü için farklı bir dönemin başlangıcı olmuştur. (Furat, 1996: 206) Zira bu insanlar, Abbâsî devletinde dil, edebiyat ve diğer ilimlerde kendilerini ispat etmeye çalışmışlar ve bunda da başarılı olmuşlardır. (R. Stephen Humphrcys, 1991: 11-13)

İlmi tenkîdin gelişmesinde tercüme faaliyetlerinin de etkisi önemlidir. (Ignace Goldziher, 1993:104) Abbâsîler döneminin hemen başında Yunan, Hint ve Fars asıllı mütercimler ait olduğu milletlerde var olan ilim, edebiyat, kültür eserlerini, el-Mütevekkil’in kurduğu “*Beytu'l-hikme*” adı merkezde Arapça'ya tercüme etmeye başlamışlardı. (İsmail Mazhar, 39) Halifeler bu mütercimlere geniş imkanlar vermişti. (Hilmi

Ziya Ülken, tsz:17) Abbâsî halifelerinin, âlim, edip ve şâirlere de geniş imkanlar tanınması nedeniyle (Nihad M. Çetin, "Arap mad.", DİA, III, 293) bu âlimler tercüme eserlerinden geniş bir şekilde istifâde ederek ilim ve edebiyat alanına canlılık getirmiş, özellikle edebî tenkîdin ilmî kurallar ışığında ele alınmasını sağlamışlardır.

Bu dönemin başında, Emevîlerin son döneminde yaşayan ve Abbâsîler devrinde de hayatlarını sürdüren dilci ve şâirlerin yaptıkları basit, sade ve daha önceki tenkitlere benzer tenkitler devam etmiştir. (Ahmed Emîn, 430) Ancak dil hatalarına yönelik bu tenkitler, ilmî tenkit için başlangıç sayılmıştır. Ebû 'Amr b. 'Alâ (154/771), el-Asma'î (216/831) gibi âlimler, dil alanında yaptıkları çalışmalar ve tenkitlerin yanında, Hammâd ar-Râviye (156/772), el-Mufaddal ed-Dabbî (178/794), Halef el-Ahmer (175/791) gibi âlimler de câhiliyye ve İslâmî dönem şiiirlerini rivâyet edip tedvin etmişler ve bunları tenkide tabî tutmuşlardır. Ancak bu tenkitler daha ziyade en iyi şâir'in tespiti için yapılıyordu. Meselâ, Ebû 'Amr b. 'Alâ, Cerîr'i el-A'sâ'ya, el-Ferezdak'ı, Zuheyr'e, el-Ahtal'ı, en-Nâbiga'ya benzetmiştir. Yunus b. Habîb (182/798), el-Ahtal'ı diğer şâirlere tercih etmiş ve onu üstün görmüştür.

H. III. asırda kendisi de bir dilci olan İbn Sellâm el-Cumahî, basit ve sade tenkitlere ilave olarak ilmî-edebî tenkitlerin öncüsü olarak kabul edilir. Onunla birlikte edebî tenkît ilmî anlamda ele alınmaya başlanmış, teorileri konulmuştur. İlmî manada edebî tenkit, mukâyeseli tenkit çalışmalarıyla da zirveye ulaşmıştır. Mukayeseli tenkîdin öncüleri es-Sûlî, el-Âmidî ve el-Kâzî el-Curcânî'dir. Edebî eleştiri, zamanla belâgat alanını da kapsayacak kadar genişlemiştir. Abbasiler döneminde ilmî anlamda icrâ edilen edebî tenkidin öncülerini ve onların en bâriz görüşlerini ele aldığımızda, bu dönemin edebî tenkit muhitinin aksettirilmesi açısından önemli olacaktır.

Abbâsiler Dönemi Edebî Tenkit Öncüleri

Abbâsiler dönemi edebî tenkit alanında önemli görüşlere sahip olan müellifleri ve eserlerini kısaca tanıtarak öne çıkan tenkitlerini ve koydukları teorileri ele alacağız.

İbn Sellâm el-Cumahî

Muhammed b. Sellâm el-Cumahî (232/846), Hammâd er-Râviye (156/772) Halef b. Ahmer (180/796), Ebû ‘Ubeyde (215/825) ve el-Asma‘î (216/831) gibi şiir râviliği yapmıştır. Bu âlimlerle beraber, dil problemlerini tartışmıştır. (İbnu’n-Nedîm, tsz: 171)

Cumahî dönemindeki dil, edebiyat, tenkit, ahhâr çalışmalarını toparlayarak bir araya getirmiş, kendine özgü tenkitleriyle tenkitçilerin de kabul ettikleri ilk edebî tenkit eserini telif etmiştir. (Ahmed Emîn, 438) Cumahî, “Tabakâtu’s-Şu‘arâ” adını verdiği eserinin girişinde tenkitte ilk esaslar sayılan kuralları ortaya koymuştur. Şiirde, sanat ve kültür olduğunu ifade etmiş, bunu da ehlinin bileceğini şu sözleriyle belirtmiştir: “*Diğer ilim ve sanatlarda olduğu gibi şiirde de ilim ehlinin bileceği bir sanat ve kültür vardır*”. (el-Cumahî, 4) Cumahî’nin bu sözü, edebî tenkîdin, fitrîlik özeliğinden ilmilik özelliğine geçişinde etkili olmuştur.

Cumahî, kişisel olarak bir kimsenin şiiri beğenmesinin gerçeği yansıtmadığını, gerçek tenkîdi, uzmanların yapabileceğini Halef b. Ahmer’den şu rivâyetle dile getirir. “Bir kimse Halef’e ben bir şiiri beğenmişsem senin ve arkadaşlarının görüşü beni bağlamaz deyince, Halef, sen eline bir dirhem alsan ve onun sağlam olduğunu söyleyen fakat sarraf paranın sahte olduğunu söylese senin parayı sağlam bulmanın faydası olur mu?” (el-Cumahî, 4) O, paranın sağlamının sahtesinden ayırt etme işini sarraf yaptığı gibi şiiri de ehli söyler ve tenkit eder demekte ve ayrıca bu ehil kişilerin de sadece bir dalda uzman (ehil) olmalarının yeterli olmadığını, geniş bir kültür birikimine sahip olmaları gerektiğini vurgulamaktadır. (el-Cumahî, 4)

Cumahî, şâirleri zaman, mekan ve sanat yönlerine göre tasnif eder, onlar hakkında bilgiler verir, tenkitçilerin görüşlerine yer verir, zaman zaman da şâirler hakkında kendi tenkitlerini yapar. (el-Cumahî, 4)

Cumahî’ye göre en iyi mersiye şâiri, Mutemmim b. Nuveyre (30/650) Mekke’nin en büyük şâiri Abdullâh b. ez-Ziba‘râ (15/636), Medine’nin en büyük şâiri Hassân b. Sâbit’tir. en-Nâbiga hakkında “uzun süreli şâir” derken, Şammâh için “şiir metninin sağlam olduğu ve Lebîd’in sözlerinden daha etkili olduğu” tenkidinde bulunmuştur. (el-Cumahî, 131)

İbn Kuteybe ed-Dineverî

Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dineverî (276/889), (İbn Hallikân, III, 42) “eş-Şi‘r ve ‘Şu‘arâ” adlı eserinde fuhl (seçkin) kabul ettiği şâirleri ele alarak onları değişik açılardan değerlendirmeye tabi tutmuş ve onlarla ilgili tenkitler yapmıştır. İbn Kuteybe, şiir üzerinde düşündüğünü ve dört çeşit şiir tespit ettiğini belirtir; (İbn Kuteybe, 1966: I, 1) Bunlar, lâfzı güzel manâsı iyi olan şiir; lâfzı güzel, manâsı anlamlı olmayan şiir; manâsı iyi, lâfızları kusurlu ve eksik şiir; lâfz ı da manâsı da kötü olan şiir.

İbn Kuteybe, şâirleri mütekellif ve matbû olarak iki kısımda ele alır. Ona göre mütekellif şâir, şiiri kültür birikimiyle bezeyen, uzun süre kontrol eden kimsedir. Zuheyr ve Hutay’a mütekellif şâirdir. Matbû şâir ise kendi duygularına göre hemen şiir söyleyen şâirdir. (İbn Kuteybe, I, 33) İbn Kuteybe’nin bu tasnifi şâirlerin tenkidinde önemli ölçü ve kriter haline gelmiştir.

İbn Kuteybe, tenkitlerinde “ahsen, ceyyid” ifâdelerini çok kullanır. Edebî zevkine göre gerekçe göstermeden tenkitler yapar. İmruu’l-Kays’ın teşbîhlerini beğenir, atı vasfetmesini güzel bulur, şiirlerinde kusur olduğunu ifâde eder. Ka‘b b. Zuheyr’in seçkin ve iyi bir şâir olduğunu söyler. en-Nâbiga’nın en güzel şiirler söylediğini, ancak ikvâ kusuru yaptığını belirtir. (İbn Kuteybe, I, 113)

Ebû Osmân el-Câhiz

Ebû Osmân ‘Amr b. Bahr Mahbûb el-Kenânî el-Leysî, patlak gözlü olduğu için el-Câhiz (255/869) ismiyle tanınmıştır. (İbn Hallikân, III, 470) Kelamî tartışmaların içerisinde yetişmiş olup, edebiyatçı, belâgatçı, tenkitçi özelliklerinin yanında tercüme faaliyetlerinden önemli derecede istifâde etmiştir. (Tâhâ Necm, 1988: 29)

Câhiz, şiirin, bir sanat, bir çeşit dizgi, dokuma ve tasvir olduğunu belirtir (el-Câhiz, 1966: III,132) Bir şiirin gerçekleşmesi için, vezinli olması, telaffuzu kolay lafızların seçilmesi, tâbîî olması ve dizilişinin uygun olması gerektiğini belirtir. (el-Câhiz, III, 131) Ayrıca, “yetenek, çevre, ırk ve haz özelliklerinin şâir açısından önemli olduğunu vurgular. (el-Câhiz, III, 132)

Câhiz, lâfız-manâ ilişkisine çok önem verir. O, önceleri lâfız ile manâ arasında ayırım yapmadığı halde, mutezilî hocası İbrâhîm en-

Nazzâm'ın Kurân'ın i'câzının nazmında olmayıp gaybten verdiği haberlerde olduğu ve Arapların Kurân'ın benzerini getirmelerinin Allah tarafından engellendiği şeklindeki "sarfe" görüşünü reddetmek üzere, Kurân'ın i'câzının nazmında olduğunu ispat etmek için lâfzın manâya olan üstünlüğünü savunmuştur. (el-Câhiz, III, 131-132; el-Huseyn el-Hâc, 110)

Câhiz, lâfız-manâ ilişkisi konusunda, manâların yollara atılmış şeyler olduğunu bunu Arap, Acem, şehirli, köylü herkesin bilebileceğini, önemli olanın lâfızları yerli yerince kullanmak olduğunu belirtir. (el-Câhiz, III, 131-132)

Câhiz, kullanılan lâfzın bayağı, kötü, garib ve az kullanılan kelimelerden müteşekkil olmaması gerektiğini, ancak muhatabın seviyesi bu ifâdeleri kullanmayı gerektiriyorsa böyle de yapılmasının uygun olduğunu belirtmesi (el-Câhiz, I, 144) belâgatın muktezâ-yı hâl'e göre söz söyleme târifine uygun düşmektedir.

Câhiz, döneminde kadîm-muhdes (eski-yeni) şâirler arasındaki tartışmalar hakkında da şöyle demiştir: "*Kadîm bir şâirin şiiri ile muhdes şâirin şiiri incelenir, hangi şâirin şiiri daha iyi ve güzel ise o şâir diğerinden daha üstün olur*". (el-Câhiz, II, 324) Muhdes şâirleri takdir etmiştir. Ebû Nuvâs'ı şiirinin iyi olması sebebiyle beğenmiş, Hâlid b. Murşid'i en güzel bedî örnekleri vermesi sebebiyle methetmiştir. (el-Câhiz, II, 324) Câhiz, muhdes şâirlerin bedî sanatını kullanmalarını güzel bulur ve el-Ahtal, Ebû Nuvâs, Muslim b. Valîd ve diğer şâirleri medh eder. Câhiz'in, "*her makâmın bir makali vardır*" sözü (el-Câhiz, III, 43.) belâgatın "*muktezâ-yı hale göre söz söyleme*" şeklinde târif edilşinin temelini oluşturmuştur.

İbnu'l-Mu'tez

Abbâsî halifelerinden Ebu'l-Abbâs Abdullâh b. el-Mu'tez (296/908), kendi döneminde edebiyat ve şiirde öncü idi. (İbnu'n-Nedîm, 174) İbnu'l-Mu'tez, "*el-Bedî*" adlı eseriyle edebî tenkit, belâgat ve özellikle belâgatın bedî dalında, türünün ilk örnek eserini vermiştir. O, bu eserinde el-Câhiz'in eserlerinden bedî sanatlarla ilgili bilgi ve örnekler vermiş, Beşşâr'ın ve Ebû Nuvâs'ın bedî sanatlarındaki üstünlüklerini anlatmıştır.

O dönemde Beşşâr, Ebû Nuvâs ve Ebû Temmâm gibi şiire yenilik getiren ve önceki şâirlerden ayrılan bu muhdes şâirlerin bedî dalını ortaya

koydukları kabul ediliyordu. İbnu'l-Mu'tez'in bu düşüncenin yanlış olduğunu, bedî'nin, Kurân, hadis, dil, sahabe sözleri ve câhiliyye şiirinde mevcut olduğunu belirtmesi önemli bir tenkit olarak kabul edilmiştir. İbnu'l-Mu'tez, Ebû Nuvâs ve Beşşâr gibi şâirlerin sadece ad olarak bedî ismini kullandıklarını, uygulama olarak bedî sanatlarının İslâm öncesi dönemden beri icrâ edildiğini belirtmiştir. (İbnu'l-Mu'tez, 1935: 1)

İbnu'l-Mu'tez, döneminin geniş kültür ve edebiyat birikimi ile tercümelere faydalanmış, biraz Yunan kültüründen etkilenmiş olsa da tenkitleri ve belâgat konularını ele alış biçimi Arap kültür ve geleneğine uygun olup, ilmi bir metot ve intiba'î bir tenkit yolunu benimsemiştir. (İhsân 'Abbâs,1987:115)

İbnu'l-Mu'tez, bedî sanatlarında, o dönemin edebiyatçıları tarafından takdir görmüş, bu ilmin, belâgatın ayrı bir dalı olarak ele alınmasında onun ilk adımı attığı ifade edilmiştir. (Şevkî Dayf, 46)

Kudâme b. Ca'fer

Ebû Ferec Kudâme b. Ca'fer (337/948), h. III. asır Arap edebî tenkidine felsefî akıl ve şekilci bir yöntemle değişik bir yön kazandıran bir tenkitçidir. (Enîs el-Makdisî, 8)

Kudâme, "Nakdu's-Şi'r" adlı eseriyle Aristo'nun şekilci yönteminden istifade ederek, kavramların tarif, taksim ve tasniflerini yapmıştır. Mesela, Kudâme'nin, "*Şiir, bir manâya delâlet eden, kâfiyeli, vezinli bir sözdür*", şeklindeki tarifinde, Aristo'nun şekilci etkisi açıkça görülür.

Kudâme, şiirde lâfız, manâ, vezn ve kâfiye olmak üzere dört unsurun bulunduğunu belirtir. Bu dört unsurun kendi aralarında irtibat halinde olduğunu belirtir: Bunlar; Lâfzın manâ ile beraberliği, manânın veznle beraberliği, lâfzın veznle beraberliği, manânın kâfiye ile beraberliği (Kudâme b. Ca'fer, 1982: 70) Kudâme, lâfzın, manânın, veznin ve kâfiyenin özellik ve kusurlarını ele alır ve bunlarla ilgili kavramları örneklerle açıklar. (Kudâme b. Ca'fer, 80-100)

Ebû Bekr es-Sûlî

Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ es-Sûlî (336/947), karşılaştırmalı edebî tenkit öncülerindedir. es-Sûlî, eski-yeni şiir tartışmalarının içine girmiş ve el-Buhturî'nin (284/897) öncülüğünü yaptığı eski şiir

tarafklarına karşı muhdesûn (yeni şiir taraftarları) tarafında yer almış ve EbûTemmâm'ı (231/845) savunmak gayesi ile “*Ahbâru Ebî Temmâm*” adlı eserini telif etmiştir. (Ahmet Savran, 1981:189)

Sûlî, “*bir beyit şiir söyleyemeyen, şâirlerin on binlerce söylediği şiirden on tanesini bile ezberleyemeyen kimselerin, Ebû Temmâm'ı tenkit etmeye cesaret ettiklerini*” belirterek “*keşke onun kusuru olsaydı da tenkit etseydim*” diyerek EbûTemmâm'ı kusursuz olarak görürken (es-Sûlî, 1973: 38) el-Buhturî'yi de sert biçimde tenkit eder.

Sûlî, din-şiir ilişkisi konusunda, dinin, bir şâirin konumunu yüceltmeyeceğini, küfrün de bir şâirin konumunu düşürmeyeceğini belirtir. Sûlî, câhiliyye dönemi şâirlerinden İmruu'l-Kays, en-Nâbiga, Zuheyr ve el-A'sâ'nın kâfir olduklarını ama tenkitçilerin onların şiirlerini “iman-küfür” açısından ele almayı sanat yönü ile incelediklerini belirtir. Emevî şâirlerinden el-Ahtal'ın, hristiyan olduğu halde Cerîr ve Ferezdak'tan üstün kabul edildiğini, inanç ve sanatın farklı olduğunu vurgular. (es-Sûlî, 172-173)

Sûlî, lâfız-manâ ilişkisini ele alarak, bazı tenkitçilerin lâfzı ön plana çıkardıklarını bazılarının ise manâyı tercih ettiklerini belirtir. Ama kendisi lâfız ve manâyı aynı ölçüde görür. (es-Sûlî, 172) Şiir çalıtısına geniş yer veren Sûlî, şu değerlendirmeyi yapar; “*Bir şâirin şiir çalıtısından uzak durması mümkün olsaydı mübdî şâir (orijinal) olması nedeniyle Ebû Temmâm olurdu. Ancak şiir çalıtısından uzak durmak imkansızdır. İki şâirin şiirleri arasında benzerlik görürlerse şöyle yapılır: Eğer iki şâirin biri önce diğeri sonra yaşamışsa, sonraki şâirin önceki şâirden sirkat ettiği kabul edilir. İki şâir, aynı zamanda yaşamışlarsa birbirlerinden sirkat etmiş olabilir*”. (es-Sûlî, 100) Buhturî'nin şiirlerinin çoğunun Ebû Temmâm'dan çalıtı olduğunu ifade eder ve çok miktarda örnekler verir. Ancak verdiği örneklerin karşılaştırmasını yapmayı, EbûTemmâm'ı haklı çıkaracak bir tarzda ele alır. (es-Sûlî, 77)

Ebu'l-Kâsım el-Âmidî

Ebu'l-Kâsım el-Hasen b. Bişr el-Amidî (371/98) IV. asırda yetişen, karşılaştırmalı edebiyat ve tenkîdin önemli şahsiyetlerindedir. Âmidî, ele aldığı bir şahsı mümkün olduğu kadar objektif değerlendirmeye tâbi tutmuştur. ((İbnu'n-Nedîm, tsz: 227; Şevkî Dayf, 1984:80)

Dönemindeki eski ve yeni şiir tartışmalarını ve şâirler arasında yapılan taraflı hükümleri takip eden el-Âmidî, hem eski şiire destek verip el-Buhturî'ye yeni şiir temsilcilerinin yönelttikleri taraflı ithamlara cevap vermek, hem de Ebû Temmâm'ın iyi ve kusurlu yönlerini ortaya koyup hangisinin daha üstün şâir olduğunu okuyucuya bırakmak gayesiyle “*el-Muvâzene beyne Ebû Temmâm ve'l-Buhturî*” adlı eserini telif etmiştir. (el-Âmidî, 1973: I, 4)

Âmidî, eserine döneminde iki şiir ekolü olduğunu ifâde ederek söze başlar. Birincisi el-Buhturî ve taraftarlarının oluşturduğu tekellüften uzak (karmaşık), tabiî şiir ekolü. İkincisi ise Ebû Temmâm ve taraftarlarının oluşturduğu şiirleri tekellüflü, zor ifâdeler içeren, takidli, garib lâfızları kullanan şiir ekolü. EbûTemmâm'a sanat ehli şâirler, ince manâ ve derin felsefe sahibi edebiyatçılar destek verirken, el-Buhturî'ye ise katipler, tabiî şâirler ve belâgatçılar destek verirler. (el-Âmidî,I, 5) el-Âmidî, “Bu iki şâirden hangisinin daha büyük şâir olduğunu ben söylemeyeceğim, özellikle de vezin, kâfiye ve kâfiye i'râbının aynı olduğu ikişer beyit ele alacağım ve karşılaştıracam. Bundan sonra hükmü sen vereceksin” diyerek, karşılaştırmalı edebî tenkidin seçkin örneklerini ortaya koymuştur.

el-Kâdî el-Curcânî

Ebu'l-Hasan 'Alî b. 'Abdil'azîz el-Kâdî el-Curcânî (392/1002) genel olarak el-Mutenebbî'ye yapılan eleştirilere, özel olarak da es-Sâhib b. 'Abbâd'a cevap vermek maksadıyla *el-Vesâta beyne'l-Mutenebbî va Husumih*” adlı karşılaştırmalı tenkit eserini telif etmiştir. (İbn Hallikân, III, 278)

Curcânî'nin “el-Vesâta” adlı eserinin tamamı el-Mutenebbî hakkında olmamakla beraber, eserindeki diğer bilgiler Mutenebbî'ye destek verecek teorik temeller içermektedir. Curcânî, EbûTemmâm, el-Buhturî, Cerîr gibi şâirlerin hatalarını ortaya koyarak el-Mutenebbî'yi savunmaya çalışır.

“Şiir sirkati” konusunda Curcânî, gerçek çalıntının lâfızlarda olacağını manâda ise çalıntının farklılık arz edeceğini ve üç grup manâ çalıntısı olduğunu belirterek bunları şu şekilde sıralar: (Kâdî Curcânî, 1964:180-200)

1.Müşterek manâlar: Her şâirin ortak olarak kullanabileceği manâlardır. Meselâ, güzelliğin güneş ve aya benzetilmesi, cömertliğin denize benzetilmesi gibi.

2.Sonradan konulan manâlar: Bir manânın önceden yokken sonradan bir şâir tarafından kullanılmaya başlanması ve diğer insanların da bu manâyı ortak olarak kullanması. Meselâ, genç ve güzel kızın, ceylana benzetilmesi gibi. Bu iki kullanım çeşidi, ortak manâ kabul edildiğinden çalıntı sayılmaz.

3.Özel manâ: Bir şâirin bir manâyı ilk defa kendisinin ortaya koymasındır. Başka birinin bu anlamı alıp kullanması çalıntı sayılır.

Ebû Hilâl el-‘Askerî

Ebû Hilâl el-‘Askerî (395/1005), Kurân’ın i‘câzının anlaşılması gayesiyle belâgat ilimlerinin öğrenilmesi lüzumunu “*Kitâbu’s-Sınâ‘atayn –el-Kitâbe ve’s-Şi‘r*” adlı eserinde ele almıştır. (bkz. Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Kitâbu’s-Sınâ‘ateyn*)

‘Askerî ile birlikte tenkidin, belâgat ilmi içinde icra edilmesi yaygınlaşmış, tenkit, belâgat için bir araç olmuştur. Daha önceki dönemlerde var olan fitrî ve ilmî müstakil değerlendirmeler, belâgat alanına kaymaya başlamıştır. (Muhammed Mendûr, 1976: 330) Diğer bir ifâde ile edebî tenkit, belâgat konuları üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. ‘Askerî, Kudâme’yi takip ettiği ve Yunan tenkidinden etkilendiği halde, kavramları bol miktarda misallerle açıklaması ve edebî zevki ile konuları ele alması sayesinde, üslûbunda sıkıcı olmaktan ve şekilcilikten uzak durmuştur. (Ahmed Emîn, 450)

‘Askerî, “sözün iyi ve kötüsü” bölümünde önemli değerlendirmeler yapar. Ona göre iyi söz; akıcı, açık, sade, manâsı doğru, başı ve sonu hoş, bölümleri ölçülü olmalı, garib kelime içermemeli, gayesi belli olmalıdır. Sözün en iyisi, akıcı, kolay olmalı, kötü olmamalıdır. Eğer söz, zor, karmaşık, cılız, döküntü kelimelerden oluşuyorsa kötü söz demektir ve böyle söz kabul görmez. (el-‘Askerî, 1971: 61-75)

‘Askerî, “lâfız-manâ” ilişkisi konusunda, manânın insanlar arasında ortak olduğunu lâfzın önemli olduğunu belirtir. Ona göre, güzel hutbeler ve şahane şiirler sadece manâ için değil güzel ve iyi lâfızlar

meydana getirmek için de ortaya konulmuştur. Eğer söz iyi, akıcı ve kolay anlaşılıyor, manâ da orta seviyede ise iyi kabul edilir(el-‘Askerî, 75)

‘Askerî, lâfızları vücuttaki bedene, manâyı da elbiseye benzeterek bunların birbirinden ayırlamayacağını vurgular. Kim manâların tertibine, lâfızların kullanımına dikkat ederse gayeye ulaşır. O, manâ çeşitlerini, doğru manâ, kötü manâ, yalan manâ, muhâl (imkansız) manâ ve ğalat manâ olarak beş kısımda inceler. (el-‘Askerî,76-80.)

‘Abdulkâhir el-Curcânî

‘Abdulkâhir el-Curcânî (öl.471/1078) Curcân’da ilmi hayatını sürdürmüş, nahiv, belâgat, kelâm ve felsefe alanında temayüz etmiştir. (İbnu’l-Kiftî, 1973: II, 188) Curcânî, edebî tenkidî, lafız-anlam çerçevesinde geniş olarak ele alan ve bununla ilgili önemli teoriler ortaya koyan tenkitçidir.

Curcânî, bir sözde lafız, anlam ve anlamın sûreti olmak üzere üç unsur bulunduğunu belirtir. Ona göre, lafız, işitilen ses ve harflerdir. Anlam ise zihinde bulunan düşünce ve tasavvurdur. Sûret ise, insan zihnindeki anlamın ifâde edilmesidir. Curcânî, lafızla, sûret arasında ayırım yapar: Lafzın ses ve harf değeri, anlamı ortaya koymaz ve ses anlama delâlet etmez. Lafız sestir ve harflerden oluşmaktadır. Ancak sesin dışında kelimelerin nazmedilmesiyle ortaya çıkan gösterge ve sembol, sûret adını alır ve anlamı ifâde eder. Curcânî’ye göre sûret, üslûbun kendisidir. Bir sözün üslûbu niteliğinde olan sûret, sözün değerini ortaya koyan ve üstünlüğü hak eden bir unsurdur. Ona göre kelâm, sûret ve siyağadan meydana gelir. (el-Curcânî, 1978: 196-197)

Curcânî’ye göre, anlam sûret ile ortaya konulur. Nitekim gümüş ve altın yüzüğün işçiliği sûrettir. Bu bağlamda sadece anlamından dolayı şiir üstün olmaz. (el-Curcânî, 197) Bu durumda sûret, anlamın göstergesidir. Anlam sûret ile anlaşılır, anlamın iyi ve kusurlu olduğuna sûret ile karar verilir. Curcânî, lafza, ses ve sûret görevi yüklemektedir. Ses yönünün anlamla herhangi bir irtibatı yoktur. Anlamı ortaya koyan lafza, sûret adını verir ve sûret, anlamı ortaya koyar.

Curcânî, önceki bilginlerin lafız ve anlam ayrımı yaptıklarını; latîf anlam, şerîf lafız diyerek, lafzı üstün gördüklerini; hatta anlam artmaz lafız artar sözüyle bu görüşlerine delil getirdiklerini ifâde ederek bunlara karşı çıkar; “Hayır, aslında onlar lafızla, sûreti kastetmişlerdir” cevabını

verir. (el-Curcânî, 50) Curcânî önceki bilginlerin lafızla sûreti ayırt edemediklerini, onların lafız dedikleri şeyin anlamın sûreti ve göstergesi olduğunu, öncekilerin anlamın sûretini bilmediklerinden dolayı buna lafız dediklerini belirtir. Onların lafza üstünlük verirken kastettikleri sesler değil, anlamların sûretleridir.

Curcânî'ye göre, sözün üstünlüğü anlamın sûretinde olmakla birlikte, sûretin güzel olması, anlamın güzel olmasından kaynaklanır. Anlam güzel olmazsa sûret de güzel olmaz. Anlama çok değer atfeder ve ele aldığı konuları anlam ekseninde değerlendirir. Ona göre bir lafzın değeri, taşıdığı anlamdan kaynaklanır, lafzın ise ses dışında bir özelliği yoktur. (el-Curcânî, 36)

Curcânî, nahiv ilmine büyük önem verir ve kelimelerin nahvin kurallarına göre belirli bir sisteme göre cümle oluşturması ile meâni'n-nahv oluşacağını, böylece nazmın gerçekleşeceğini belirtir (el-Curcânî, 23)

'Abdulkâhir el-Curcânî'den sonra edebî tenkîd duraklama dönemine girerek, edebî kavramlar ve teoriler şerh yöntemiyle ele alınmaya başlamıştır.

SONUÇ

Klasik Arap tenkidi, İslâm öncesi dönemden itibaren basit ve sade bir şekilde icrâ edilmiştir. Bu dönemde tenkit, basit, sade, hissî, fikirden uzak ve sebep göstermeksizin edebî zevk ile estetiği arama, zevk alma-verme gayesiyle şiir ve şâirler üzerine yürütülen hükümlerden ibaretti. Kurân'ın nazmı, belâgatı, edebî sanatların icrâsı, inkarcılara benzeri bir metin getirmeleri tehaddisi gibi konularda gerçekleştirdiği tarihi değişim ve etki, edebî tenkide yeni bir ivme kazandırmıştır. Hz. Peygamber'in dil ve edebî zevk sahibi biri olması, muhataplarıyla irtibatında edebî bir hüviyeti geliştirmiştir. Emeviler döneminde edebî çevrenin muhafazası ve teşviki, tenkidin gelişmesini hızlandırmıştır.

Abbasilerde ise tenkit, tabîlik durumundan ilmilik konumuna geçiş yapmıştır. Edebî tenkit teori ve kuralları konulmuş, bu alanda çok sayıda eserler telif edilmiştir. Belâgat kavramları da edebî tenkit içerisinde ele alınmıştır. Bu dönemde şiir sirkati konusu da edebî tenkit kapsamında ele alınmıştır.

KAYNAKÇA

- ‘Abdulfettâh Osmân, *en-Nakdu’l-Edebiyyu’l-Kadîm*, Kahire, 1991.
- ‘Abdulkâhir el-Curcânî (471/1078), *Delâ’ilu’l-İ‘câz*, neş. Reşîd Ridâ, Dâru’l-Ma‘rife, Beyrut, 1978.
- ‘Abdulkâhir Huseyn, *el-Muhtasar fî Târihi’l-Belâga*, Dâru’ş-Şurûk, Kahire, 1982.
- ‘Abdulmun‘im Hafâcî, *en-Nakdu’l-‘Arabiyyu’l-Hadîs*, Ramazân ‘Abduttevvâb-Şukrî ‘ÿyâd, Vizâratu’l-Me‘ârif, Riyad, 1989.
- ‘Abdulmuttalib Mustafâ, *İtticâhâtu’n-Nakd*, Dâru’l-Endelus, Beyrut, 1984.
- Ahmed Emîn, *en-Nakdu’l-Edebî*, Mektebetu’n-Nehda, Kahire, 1963.
- Âmidî, el-Hasen b. Bişr (371/981), *el-Muvâzene beyne Ebî Temmâm ve’l-Buhturî*, I-II, neş. Ahmed Sakr, Dâru’l-Ma‘ârif, Kahire, 1973.
- Bedevî Tabâne, *Dirâsât fî’n-Nakdi’l-Edebî*, el-Matba‘atu’l-Fenniye, Kahire, 1965.
- Câhiz, Ebû Osman ‘Amr (255/869), *Kitâbu’l-Hayevân*, I-VII, neş. ‘Abdusselâm Muhammed Hârun, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1996.
- Cevâd Ali, *el-Mufasssal fî Târihi’l-‘Arab Kable’l-İslâm*, I-X, Bağdat, 1993.
- Cumahî, Muhammed b. Sellâm, *Tabakâtu’ş-Şu‘arâ’*, neş. Muhammed Şâkir, Dâru’n-Nahda, Beyrut, 1953.
- Çetin, Nihad M. (1991), *Eski Arap Şiiri*, İstanbul Üniv. yay. İstanbul, 1980.
- Dâvûd Sellûm, *en-Nakdu’l-Menhecî*, Mektebetu’n-Nahda, Beyrut, 1987.
- Demirayak, Kenan, *Abbâsî Edebiyatı Tarihi*, Şafak yay, Erzurum, 1988.
- Ebû Hilâl el-‘Askerî (395/1004), *Kitâbu’s-Sinâ‘ateyn*, neş. Ali Muhammed el-Bicâvî- Ebu’l-Fadl İbrâhim, Matba‘atu İsâ el-Bâbî, Kahire, 1971.
- Elmalî, Hüseyin, Hassân b. Sâbit mad, DİA, XVI.
- Enîs el-Makdisî, *Mukaddime li-Dirâsâti’n-Nakdi’l-‘Arabî*, Beyrut, 1958.
- Furat, Ahmet Subhi, *Arap Edebiyatı Tarihi*, I-II, Edebiyat Fakültesi Basım Evi, İstanbul, 1996.
- Hâlid Yûsuf, *fî’n-Nakdi’l-Edebî*, el-Muessetu’l-Câmi‘a, Beyrut, 1987.
- Hasan Zeyyât, *Târîhu’l-Edebî’l-‘Arabî*, Kahire, 1939.
- Hassân b. Sâbit (44/673), *Dîvân*, Dâru Sadır, Beyrut, 1961.

- Ignace Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel-Rahmi Er, İmaj yay, 1993.
- İbn Hallikân, Şemseddîn Ahmed (681/1282), *Vefeyâtu'l-A'yân*, I-VIII, Dâru Sadır, Beyrut, 1994.
- İbn Kuteybe, Abdullâh b. Muslim (276/947), *eş-Şi'r ve ş-Şu'arâ'*, neş. Muhammed Şâkir, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire, 1966.
- İbn Reşîk, Ebû Ali Hasan el-Kayrevânî (456/1063), *el-'Umde fî Mehâsini's-Şi'r Âdâbih ve Nakdih*, I-II, neş. Muhammed 'Abdulhamîd, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1982.
- İbnu'l-Mu'tez (296/908), *Kitâbu'l-Bedî'*, neş. Ignatius Kratchkovsky, Londra, 1935.
- İbnu'n-Nedîm, Muhammed b. İshâk (385/965), *el-Fihrist*, Matba'atu'l-İstikâme, Kahire, tsz.
- İhsan 'Abbâs, *Târihu'n-Nakdi'l-Edebî*, Dâru's-şurûk, Ammân, 1987.
- İmruu'l-Kays (m.540), *Dîvân*, Dâru Sâdir, Beyrut, 1972.
- İsfehânî, Ebu'l-Ferec Ali b. Huseyn (356/967), *Kitâbu'l-Egânî*, I-XXIV, neş. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Matâbi'u'l-Hey'e, Kahire, 1994.
- İsmâ'îl Mazhar, *Târihu'l-Fikri'l-Arabî*, Dâru'l-Kâtib, Beyrut, 1981.
- Ka'b b. Zuheyr (24/694) *Dîvân*, ed-Dâru'l-Kavmiyye, Kahire, 1950.
- Kâdî el-Curcânî, (392/1002), *el-Vesâta beyne'l-Mutenebbî va Husûmih*, neş. Muhammed el-Bicâvî, Kahire, 1964.
- Kıftî, Ebu'l-Hasen 'Alî b. Yûsuf (464/1248), *İnbâhu'r-Ruvâh 'ala Enbâhi'n-Nuhât*, I-IV, neş. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, Kahire, 1973.
- Kudâme b. Ca'fer, Ebu'l-Ferec (337/948), *Nakdu's-Şi'r*, neş. 'Abdulmun'im Hafâcî, Dâru'l-Kutub, Beyrut, 1982.
- Kuraşî, Ebû Zeyd Muhammed b. el-Hattâb (170/1090), *Cemheretu Eş'âri'l-'Arab*, II, neş. Muhammed Ali el-Hâşimî, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1987.
- Lebîd b. Rebî'a el-'Amirî (38/659), *Dîvân*, neş. İhsân 'Abbâs, Kuveyt, 1962.
- Mansûr 'Abdurrahmân-'Abdul'azîz Nebevî, *el-Edebu'l-Câhilî ve'n-Nakd ve'l-Belâga*, Kahire, 1989.
- Mansûr Abdurrahmân, *ed-Dirâsâtu'l-Edebiyye*, Menşûrâtu 'Aynî's-Şems, Kahire, 1985.

- Mecd el-Bâkir el-Berâzî, *en-Nakdu'l-Edebiyyu'l-Kâdim*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1989.
- Muhammed Mendûr, *en-Nakdu'l-Menhecî 'inde'l-'Arab*, Dâru'n-Nehda, 1976.
- Muhammed Mahmûd Huseyn, *en-Nakdu'l-Edebî ve Mekâyisuhû hilâle 'ahdi'r-Rasûl ve 'asri'l-hilâfeti'r-Reşîde*, Mecelletu'l-Câmi'atu'l-İslamiyye, Medine, 1976.
- Merzubânî, 'İmrân b. Mûsâ (384/994), *el-Muvaşşah*, neş. Muhammed el-Bicâvî, Mektebetu'n-Nahda, Kahire, 1965.
- Mustafâ Sâdık er-Râfî'î, *Târîhu Âdâbi'l-'Arab*, I-III, Dâru'l-Kitâb, Beyrut, 1973.
- Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-Edebî'l-'Arabî*, I-III, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1969.
- R. Staphan Humphrcys, *İslamic History*, Touris Ao ltd, London, 1991.
- Reşâd Muhammed Sâlih, *Nakdu Kitâbi'l-Muvâzene beyne't-Tâiyeyn*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1987.
- Savran, Ahmet, *Abbâsiler Devri Edebiyatında Sûlî'ler ve Ebû Bakr es-Sûlî*, Basılmamış Doçentlik Tezi, Erzurum, 1981.
- Sûlî, Ebû Bekr Muhammed b. Yahyâ (336/947), *Ahbâru Ebî Temmâm*, I-II, neş. Halîl Mahmûd 'Asâkir, Matba'atu Lecneti't-Te'lîf, Kahire, 1973.
- Şevkî Dayf, *en-Nakd*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1984.
- Tâhâ Ahmed İbrahim, *Târîhu'n-Nakdi'l-Edebî*, Dâru'l-Kutub Beyrut, 1985.
- Tâhâ Huseyn, *Hadîsu'l-Erbi'â'*, Dâru'l-Me'arif, Kahire, 1972.
- Tâhâ Necm, *el-Câhiz ve'n-Nakdu'l-Edebî*, Kuveyt, 1988.
- Tarafe b. 'Abd (m. 560), *Dîvân*, neş. Fevzî 'Atavî, Dâru Sâdır, Beyrut, 1961.
- Tural, Hüseyin, *İbnu's-Sîd el-Batalyavsî ve Kitâbu'l-Hulal fî Şarh Abyati'l-Cumal Adlı Eseri*, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Ens, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1978.
- Ülken, Hilmi Ziya, *İslam Felsefesi*, Selçuk yay, Ankara, tsz.
- Yılmaz, İbrahim, *Panayırlar ve Arap Dili ve Edebiyatının Gelişmesinde Oynadığı Rol*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1997.